

Geographic Notion
Vol.5. Spring 2009
Zanjan University
No. 37

اندیشه جغرافیایی
سال سوم، شماره پنجم، بهار ۱۳۸۸
دانشگاه زنجان
مقاله شماره ۳۷

بررسی گستره فقر روستایی در سطح استان خراسان رضوی

اسماعیل نصرآبادی^۱، علیرضا حمیدیان^۲

چکیده

در این پژوهش فقر روستایی در استان خراسان رضوی با تأکید بر درصد افراد تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی (ره) مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج این پژوهش، حکایت از آن دارد اگرچه در سطح کشور، این استان از جهت درصد افراد تحت پوشش جزء استان‌های نسبتاً بهره‌مند محسوب می‌شود. اما این وضعیت برای تمام نواحی یکسان نیست. نگاهت الگوی پراکنش مکانی فقر روستایی در محیط GIS برای نواحی مختلف استان متفاوت است و عموماً با افزایش فاصله شهرستان‌ها از مرکز استان بر میزان فقر و افراد تحت پوشش افزوده می‌شود. بین میزان فقر و فاصله از مرکز استان ضریب همبستگی مثبت ۰/۵ وجود دارد. اما ضریب همبستگی معنی‌داری بین درصد افراد تحت پوشش با میانگین بارش سالانه مراکز شهرستانها وجود ندارد.

واژگان کلیدی: فقر روستایی، افراد تحت پوشش، کمیته امداد، خراسان رضوی، مسافت، بارش.

۱ - دانشجوی دکتری اقلیم‌شناسی دانشگاه اصفهان - مدرس دانشکده علامه طباطبایی سبزوار esmailnasrabadi@yahoo.com

۲ - استادیار دانشگاه تربیت معلم سبزوار

طرح مسأله:

اهمیت مسئله فقر روستایی چندان است که بانک جهانی در تعریف خود از توسعه روستایی عمده‌ترین جمعیت هدف را فقیران روستایی معرفی می‌نماید. چرا که فقر روستایی می‌تواند بسیاری از برنامه‌های توسعه را با شکست روبرو نماید. پراکندگی و چگونگی این معضل اجتماعی در سطح استان خراسان رضوی برای بالا بردن سطح آگاهی برنامه‌ریزان و ارائه راهنمایی‌های لازم برای ایجاد تعادل منطقه‌ای و کاهش نابرابری دغدغه اصلی این پژوهش است.

فقر روستایی به عنوان یک پدیده اجتماعی خود احتمالاً زائیده برخی عوامل جغرافیایی است و از سوی دیگر خود، جغرافیای فقر را سامان می‌دهد. ضمن بررسی الگوی پراکندگی مکانی فقر در سطح شهرستان‌های استان اثرات دو متغیر میانگین بارش و متوسط فاصله از مرکز استان بر فقر در این مطالعه مورد بررسی قرار گرفته است. شاخص فقر در این تحقیق درصد افراد تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی (ره) تعیین شده چرا که از جمله معدود منابعی است که می‌تواند آمار مستندی در زمینه میزان و گستره فقر ارائه نماید.

فرضیه های تحقیق:

- ۱- به نظر می‌رسد درصد افراد تحت پوشش روستایی کمیته امداد در سطح شهرستان های استان خراسان رضوی با میزان متوسط بارش این شهرستان‌ها رابطه معکوس دارد.
- ۲- به نظر می‌رسد درصد افراد تحت پوشش روستایی کمیته امداد در سطح شهرستان‌های استان خراسان رضوی با فاصله این شهرستان‌ها از مرکز استان رابطه مستقیم دارد به نحوی که با نزدیک شدن به مرکز استان از درصد افراد تحت پوشش کاسته می‌شود.

پیشینه تحقیق:

در سطح جهان مطالعات قابل توجهی در مورد فقر بویژه فقر روستایی صورت گرفته است و این موضوع آن‌چنان اهمیت دارد که بانک جهانی در تعریف خود از توسعه

روستایی آن را راهبردی می‌داند که به منظور بهبود زندگی اقتصادی و اجتماعی گروه خاصی از مردم روستا (روستایان فقیر) طراحی شده است. این فرایند شامل بسط منافع توسعه در میان فقیرترین اقشاری است که در مناطق روستایی در پی کسب معاش هستند (دایاس و ویکر امانایاک^۱: ۱۹۸۳، ۷۳). رابرت چمبرز^۲ از اعضای مؤسسه مطالعات توسعه در دانشگاه ساسکس مطالعات جامع و نسبتاً مفصلی در مورد فقر روستایی انجام داده است. وی در سال ۱۹۸۱ کتاب «ابعاد فصلی فقر در جامعه روستایی» و در سال ۱۹۸۳ کتاب «توسعه روستایی اولویت بخشی به فقرا (حمایت از اقشار آسیب پذیر)» و در سال ۱۹۹۳ کتاب «بعد از اولویت بخشی به فقرا» را به رشته تحریر درآورده است. چمبرز در کتاب دوم خود به مسائلی هم‌چون عدم درک فقر روستایی، تله محرومیت و فرهنگ خاص حاکم بر مطالعه کنندگان فقر روستا اشاره کرده است.

رنا^۳ به بررسی تأثیر گسترش کشاورزی بر کاهش فقر در اریتره پرداخته است. و معتقد است با توجه به وابستگی ۷۰ درصدی جمعیت این کشور به بخش کشاورزی و گسترش و پراکندگی قابل توجه فقر روستایی در سراسر کشور توجه به بخش کشاورزی، اعمال سیاست‌های مناسب و گسترش کشاورزی در راستای کاهش بخشی از فقری که گریبان گیر مردم است ضرورتی اجتناب ناپذیر است (رنا، ۲۰۰۹: ۳۵۷).

چمینگو و سابت^۴ ارتباط اصلاحات بیرونی و درونی در سیاست کشاورزی تانزانیا و فقر نواحی روستایی را مطالعه کرده و نتیجه گرفته‌اند که اصلاحات تجاری و کاهش یارانه‌ها متوسط رفاه را در فقیرترین طبقه خانوادها کاهش می‌دهد و فقط افزایش محصولات کشاورزی می‌تواند افزایش درآمد و به دنبال آن کاهش فقر در این نواحی را به همراه داشته باشد (چمینگو و سابت، ۲۰۰۱: ۱).

۱- Dias and Wikramanayake

۲- R. Chambers

۳- Rena

۴- Chemingui and Thabet

در ایران به کلیات موضوع فقر روستایی در کتب مربوط به توسعه و اقتصاد روستایی به طور پراکنده پرداخته شده است. مرحوم دکتر حسینی ابری از جغرافیدانان دانشگاه اصفهان پژوهش‌های مفصلی در منطقه بشاگرد استان هرمزگان انجام داده است. وی در سال ۱۳۶۷ کتاب سفرنامه‌ی «بشاگرد، گذری و نظری به یک منطقه محروم» را منتشر ساخت و در سال ۱۳۶۹ نیز اثر «بشاگرد گذری بر جهت محرومیت منطقه» را نگاشت. حسینی ابری هم‌چنین در پژوهشی که در زمینه فعالیت‌های محرومیت‌زدایی کمیته امداد امام خمینی (ره) در منطقه یاد شده منتشر ساخته است ابعاد مختلف فقر در این منطقه و نقش مثبت اقدامات کمیته امداد در کاهش فقر را مورد مطالعه و بررسی قرار داده است.

صادقی اصفهانی (۲۰۰۶) در مقاله «انقلاب و توزیع مجدد فقر و نابرابری ایران در ۲۵ سال اخیر» خاطر نشان کرده که علی‌رغم کاهش فقر بعد از انقلاب، در سال‌های اخیر روند کاهش ثابت نبوده و از سطح استانداردهای بین‌المللی و حتی در مقایسه با سال‌های اول انقلاب پایین است. حیاتی و همکاران (۲۰۰۶) ترکیب متد کیفی و کمی در اندازه‌گیری فقر روستایی در ایران را مورد مطالعه قرار دادند. آن‌ها برای تعیین اعتبار و ایجاد شاخص فقر روستایی یک فرایند شش مرحله‌ای را ارائه کرده‌اند و نتایج یافته‌های خود را در مورد چند روستا در استان فارس مورد ارزیابی قرار دادند. رضوانی (۱۳۸۳) سطوح برخورداری در نواحی روستایی استان زنجان را با استفاده از شاخص ناموزون موریس مورد مطالعه قرار داد بر اساس این مطالعه امکانات محیطی، مجاورت و فاصله نزدیک با مراکز شهری، کانون‌ها و محورهای توسعه، محدوده‌های صنعتی و شبکه‌های زیربنایی عمده نقش مؤثری در سطوح برخورداری نواحی استان دارد. از دیگر مطالعات در این زمینه می‌توان به مطالعه فقر و آسیب‌پذیری در منطقه روستایی گرمسار از دیدگاه جامعه‌شناسی از کیا و غفاری (۱۳۸۸) و عزیزی و همکاران (۲۰۱۱) تأثیر سیاست‌های کلان اقتصادی بر فقر در ایران با مدل تعادل عمومی و با استفاده از ماتریس داده‌های اجتماعی در سال ۲۰۰۲ از کیا و غفاری (۱۳۸۸) اشاره کرد.

در منطقه مورد مطالعه تا آنجا که نگارندگان بررسی نموده اند تاکنون پژوهش منسجم و دانشگاهی در زمینه فقر روستایی انجام نشده است، مگر آمارهای پراکنده‌ای که در مورد فقر روستایی گاه‌آ‌ منتشر شده است.

مواد و روش تحقیق:

برای بررسی مفاهیم، روش کار و آشنایی با منطقه مورد مطالعه از روش کتابخانه‌ای استفاده شد. سپس آمار و اطلاعات متغیرهای متوسط بارش، فاصله از مرکز استان و درصد افراد تحت پوشش از مراکز مربوطه اخذ گردید. پردازش داده‌ها جهت تجزیه و تحلیل با نرم افزارهای آماری Excel و SPSS انجام گرفته و آنگاه داده‌های نهایی در محیط GIS تبدیل به نقشه‌های هدف شده است.

مفاهیم تحقیق:

۱- مفهوم فقر:

مفهوم فقر در گذر زمان و مکان به گونه‌های متفاوتی مطرح شده و همیشه یک موضوع مورد بحث بین محققین بوده است (باقری، ۲۰۰۴: ۲). عده‌ای فقر را ناتوانی تأمین حد کافی نیازهای اساسی انسان در سطح خانواده دانسته‌اند (کرامت ا... زیاری، ۱۳۷۷: ۸۰). ارزیابی فقر بر دو مفهوم سطح زندگی و حداقل امکانات معیشتی قابل قبول استوار است؛ سطح زندگی یک مفهوم چند بعدی است و ابعاد مختلف نیازهای اساسی از قبیل نیاز به غذا، بهداشت و درمان، مسکن، آموزش و پرورش و... را شامل می‌شود. پس هر گاه خانواده‌ای در تأمین هر یک از نیازهای فوق در حد کفایت ناتوان باشد می‌توان آن را فقیر تلقی کرد (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۸: ۲۲۲). در واقع، افراد فقیر کسانی هستند که در معرض محرومیت نسبی یا مطلق در تأمین حداقل نیازها و بهره‌گیری از خدمات زیربنایی عمومی، رفاهی، اجتماعی و اقتصادی قرار دارند. بر اساس معیارهای مختلف می‌توان انواع مختلف فقر را شناسایی کرد. در فقر ذهنی که به صورت قضاوت هر فرد در مورد این که آیا نیازهای وی در حد کافی و یا غیر کافی ارضاء می‌شود یا نه، بررسی می‌شود و ملاک فقر قضاوت شخصی و ذهنی افراد است. در فقر نسبی سنجش درجه

ارضاء نیازهای فرد در رابطه و نسبت به دیگر افراد جامعه ملاک است. در فقر مطلق حداقل سطح زندگی افراد مطرح است (کرامت... زیاری، ۱۳۷۷: ۶۱). فقر مطلق با سوء تغذیه، بی سوادی، بیماری، محیط های کثیف و آلوده مرگ و میر زیاد نوزادان و امید به زندگی پایین که پایین تر از تعریف قابل قبول و شایسته برای انسان است مشخص می شود (چمبرز، ۱۹۹۷: ۱۴).

بر اساس مکان زندگی فقر را می توان به دو دسته فقر روستایی و فقر شهری تقسیم کرد. فقرای روستایی شامل آن بخش از جمعیت روستایی است که حداقل نیازهای اساسی زندگی و بقایشان با حفظ عزت نفس و منزلت انسانی تأمین نشده است (جمعه پور، ۱۳۸۵: ۵۸). فقر پدیده ای چند بعدی است و ریشه در عوامل مختلفی دارد ولی در جامعه روستایی از چنان گستردگی و عمقی برخوردار است که فقر و زندگی روستایی هم زاد پنداشته می شوند. شدت و وخامت فقر روستا به حدی است که برخی از صاحب نظران از جمله «ملور» استدلال می کنند که «فقر اصولاً پدیده ای روستایی است. فقر روستایی یکی از مهم ترین موانع تقلای کشورهای در حال توسعه برای ترفیع توسعه روستا محور است بنابراین گستره و شرایط تعیین فقر روستایی باید مشخص شود (حیاتی و همکاران، ۲۰۰۶: ۳۸۸).

درصد فقر و نابرابری در نواحی روستایی از نواحی شهری بالاتر است برای مثال در سال ۱۹۹۶ در ایران به ترتیب ۲/۶ و ۱۲/۱ درصد مردم نواحی شهری زیر نخستین و دومین خط فقر بوده اند در حالی که در نواحی روستایی ۷/۸ و ۲۲/۹ درصد مردم زیر نخستین و دومین خط فقر بوده اند. فقیرترین دهک در نواحی روستایی ۱/۵ درصد مجموع مصرف کشور را دارند. در حالی که فقیرترین دهک در نواحی شهری ۲/۲ درصد مجموع مصرف کشور را مصرف می کند (تیبیان، ۱۳۷۸: ۱۱-۱۰ و ۱۶۹-۱۶۸).

روستاییان فقیر معمولاً سخت کوش، استوار، ساده، بی تزویر و دارای قابلیت انعطاف هستند و فقرای روستایی ناگزیر هستند که علیه پنج عامل زیان آور و نامطلوب که به یک دیگر گره خورده اند و آن ها را به دام محرومیت انداخته است مبارزه کنند این

عوامل عبارتند از: خود فقر، ضعف جسمانی، انزوا، آسیب پذیری و بی قدرتی (چمبرز، ۱۹۹۷: ۱۳۲).

سرانجام به گمان نگارندگان فقر روستایی، هم ناشی از فقر طبیعت و هم نشأت گرفته از ساختار اجتماعی و اقتصادی ناعادلانه اجتماع است و فقیر روستایی کسی است که با توشه‌ی اندک توان و مهارت، می‌باید در هر دو جبهه مذکور بجنگد و معمولاً این توان را ندارد. به عبارت دیگر «فقرای روستایی کسانی هستند که با توجه به خست طبیعت یا نقص جسمی و یا توسعه نیافتگی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی محیط روستا، توان خود را برای اداره زندگی معمول و همراه با عزت نفس از دست داده اند.»

مفاهیم مورد استفاده کمیته امداد:

خانوار مورد حمایت: به خانواری گفته می‌شود که واجد شرایط دریافت کمک از کمیته امداد بوده و در تمام یا مقطعی از سال از خدمات و کمک‌های کمیته امداد برخوردار می‌گردد.

مددجو: به فردی گفته می‌شود که دچار مشکلات جسمی، اقتصادی و اجتماعی شده و بدون دریافت کمک و خدمات ویژه از سازمان‌های مربوط قادر به استقلال و خودکفایی اقتصادی و اجتماعی نباشد.

مددجوی مورد حمایت: به مددجویی گفته می‌شود که به دلیل هم‌خوانی وضعیت عمومی وی با شرایط پذیرش مندرج در دستور العمل سازمان‌های ذیربط از امکانات پیش‌بینی شده به طور مستمر بهره‌مند شود.

طرح شهید رجایی: طرح شهید رجایی طرحی است که به موجب آن سالمندان روستایی و عشایری نیازمند و عائله تحت تکفل آن‌ها زیر پوشش خدمات حمایتی قرار می‌گیرند (سالنامه آماری کمیته امداد، ۱۳۸۷: ۳۷).

منطقه جغرافیایی تحقیق:

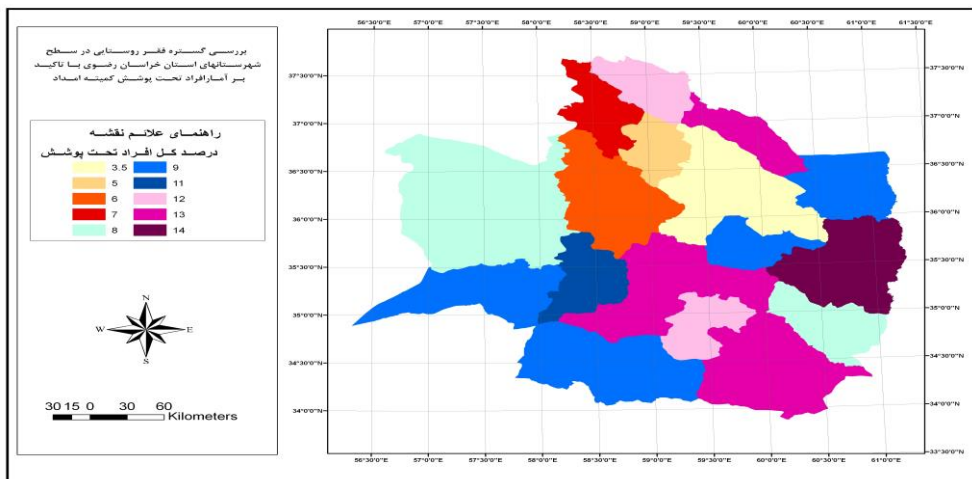
منطقه جغرافیای تحقیق استان خراسان رضوی می باشد که در زمان انجام این پژوهش دارای ۱۱۶ هزار کیلومتر مربع وسعت و ۵۵۰۰۴۰۸ نفر جمعیت بوده و بین مدار جغرافیایی ۳۳ درجه و ۵۲ دقیقه تا ۳۷ درجه و ۴۲ دقیقه عرض شمالی و ۵۶ درجه و ۱۹ دقیقه تا ۶۱ درجه و ۱۶ دقیقه طول شرقی قرار دارد.

بحث و بررسی:

با نگاهی به آمار طبقات افراد تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی (ره) در جدول ۱ مشخص می گردد که حدود ۶ درصد از جمعیت استان خراسان رضوی تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی (ره) بوده اند که این میزان کمی پایین تر از متوسط کشوری افراد تحت پوشش می باشد به عبارت دیگر در مجموع خراسان رضوی در میان استان های کشور به لحاظ افراد تحت پوشش کمیته امداد وضعیت نسبتاً مناسبی دارد. چرا که در کشور، استان های ایلام و کهگیلویه و بویر احمد با ۱۹ درصد و ۱۷/۵ درصد افراد تحت پوشش را داریم که شرایط بحرانی و هشدار دهنده دارند. از سوی دیگر استان هایی هم چون تهران، قم، اصفهان، سمنان، قزوین و مازندران را نیز داریم که وضعیتی بهتر از استان خراسان رضوی دارند. به طور کلی با نگاهی به درصد کل افراد تحت پوشش روستایی و شهری در کل کشور متأسفانه این واقعیت تا حد زیادی آشکار می شود که استان هایی که به مرکز کشور نزدیک ترند افراد تحت پوشش کمتری نسبت به استان های دور از پایتخت دارند. البته این یک قاعده کلی نیست و در برخی موارد خلاف این قاعده به چشم می خورد.

در سطح استان خراسان رضوی همان گونه که بیان شد حدود ۶ درصد از کل جمعیت تحت پوشش کمیته امداد (طرح مددجویی و شهید رجایی) می باشند، اما وضعیت در

شهرستان‌های استان متفاوت است. درصد افراد تحت پوشش استان از ۳/۵ درصد در شهرستان مشهد تا ۱۴ درصد در شهرستان تربت جام در نوسان می‌باشد. بر اساس جدول ۳ و شکل ۲ متوسط درصد افراد تحت پوشش روستایی خراسان رضوی به ۱۱ درصد می‌رسد. بیشینه این میزان در شهرستان تربت حیدریه معادل ۱۹ درصد بوده و در شهرستان‌های درگز و کاشمر رقم ۱۷ درصد را شامل می‌شود. ملاحظه می‌گردد که علی‌رغم وضعیت کلی نسبتاً مناسب استان خراسان به لحاظ افراد تحت پوشش در مجموع کل کشور، وقتی نواحی روستایی مورد بررسی قرار می‌گیرند اعداد به دست آمده با محرومترین استان‌های کشور نظیر ایلام و کهگیلویه و بویراحمد معادل می‌گردد. با توجه به این که مقوله فقر روستایی یک موضوع چند بعدی است، در این قسمت رابطه‌ی این مقوله با دو متغیر میانگین بارش سالانه و متوسط فاصله از مرکز شهرستان مورد بررسی قرار می‌گیرد. زیرا میانگین بارش سالانه تا حدودی منعکس کننده شرایط کلی طبیعی مؤثر بر کشاورزی به عنوان شیوه‌ی غالب در تأمین معاش بیش‌تر روستاییان و متوسط فاصله از مرکز استان می‌تواند تا حدودی تمرکزگرایی در برنامه‌ها و نقش مرکز استان بر اختصاص بودجه‌های عمرانی در بخش‌های مختلف اقتصادی را تا حدی روشن کند.

شکل ۱: نقشه درصد کل افراد تحت پوشش کمیته امداد در سطح استان (مآخذ: یافته‌های پژوهش)

جدول ۱: وضعیت فقر در استان‌های کشور بر اساس افراد تحت پوشش کمیته امداد سال ۱۳۸۸

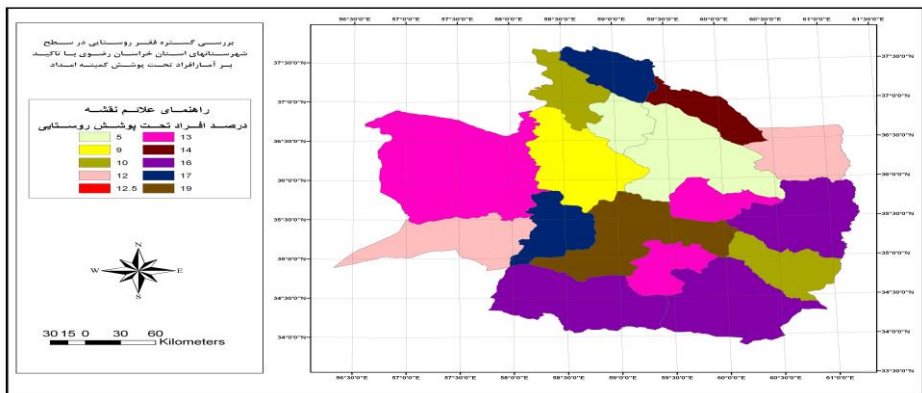
ردیف	نام استان	درصد افراد تحت پوشش از کل جمعیت استان	طبقه
۱	ایلام	۱۹	بسیار محروم
۲	کهگیلویه و بویر احمد	۱۷/۵	بسیار محروم
۳	هرمزگان	۱۵	بسیار محروم
۴	خراسان جنوبی	۱۴	بسیار محروم
۵	سیستان و بلوچستان	۱۲/۳	بسیار محروم
۶	لرستان	۱۲	بسیار محروم
۷	کرمان	۱۱	بسیار محروم
۸	گیلان	۱۱	بسیار محروم
۹	کردستان	۱۰	نسبتاً محروم
۱۰	چهارمحال و بختیاری	۱۰	نسبتاً محروم
۱۱	خراسان شمالی	۱۰	نسبتاً محروم
۱۲	بوشهر	۱۰	نسبتاً محروم
۱۳	کرمانشاه	۸	نسبتاً محروم
۱۴	فارس	۸	نسبتاً محروم
۱۵	گلستان	۸	نسبتاً محروم
۱۶	اردبیل	۷	متوسط
۱۷	خوزستان	۷	متوسط
۱۸	مرکزی	۷	متوسط
۱۹	خراسان رضوی	۶	نسبتاً بهره مند
۲۰	آذربایجان شرقی	۶	نسبتاً بهره مند
۲۱	همدان	۶	نسبتاً بهره مند
۲۲	آذربایجان غربی	۶	نسبتاً بهره مند
۲۳	یزد	۵/۵	بهره مند
۲۴	زنجان	۵/۵	بهره مند
۲۵	قزوین	۵	بهره مند
۲۶	قم	۵	بهره مند
۲۷	مازندران	۵	بهره مند
۲۸	اصفهان	۴/۵	بسیار بهره مند
۲۹	سمنان	۴	بسیار بهره مند
۳۰	غرب استان تهران	۲/۵	بسیار بهره مند
۳۱	تهران	۱	بسیار بهره مند

مآخذ: سالنامه آماری کمیته امداد، سال ۸۸ و یافته‌های پژوهش.

جدول ۲: وضعیت فقر خراسان رضوی بر اساس افراد تحت پوشش کمیته امداد سال ۱۳۸۸

شهرستان	جمعیت کل شهرستان	کل افراد تحت پوشش مدد جویی و شهید رجایی	کل افراد تحت پوشش به درصد
بردسکن	۶۹۵۵۱	۶۱۶۳	۹
تایباد	۱۴۵۹۹۲	۱۱۰۶۳	۸
تربت جام	۲۴۴۴۵۵	۳۳۴۸۹	۱۴
تربت حیدریه	۲۶۷۶۰۴	۳۵۴۲۰	۱۳
خواف	۱۱۰۳۷۸	۱۴۷۹۴	۱۳
درگز	۷۵۹۲۵	۹۲۸۵	۱۲
رشتخوار	۵۷۹۹۴	۶۹۴۱	۱۲
سبزوار	۴۴۰۱۳۳	۳۵۲۱۹	۸
سرخس	۸۷۴۴۲	۸۲۲۲	۹
فریمان	۸۷۲۶۶	۷۷۹۶	۹
قوچان	۱۸۶۰۲۲	۱۲۲۰۱	۷
کاشمر	۱۴۹۳۵۸	۱۶۷۴۰	۱۱
کلات	۴۰۶۶۷	۵۳۶۹	۱۳
گناباد	۱۱۰۱۳۵	۱۰۰۰۴	۹
چناران	۱۱۰۹۶۶	۵۲۲۷	۵
نیشابور	۴۴۸۱۷۰	۲۶۸۶۵	۶
مشهد	۲۸۶۸۳۵۰	۹۸۰۳۹	۳/۵
کل استان	۵۵۰۰۴۰۸	۳۴۲۸۳۷	۶

مآخذ: سالنامه آماری کمیته امداد استان، سال ۸۸ و یافته های پژوهش.

شکل ۲: نقشه درصد کل افراد روستایی تحت پوشش در سطح استان خراسان رضوی (مآخذ: یافته های پژوهش)

جدول ۳: فقر روستایی در خراسان رضوی و متغیر متوسط بارش و فاصله از مرکز استان

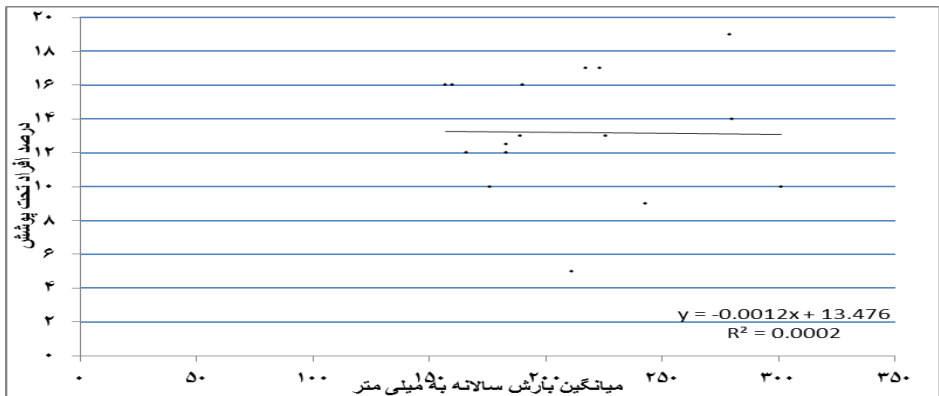
شهرستان	جمعیت روستایی	در صد جمعیت روستایی	کل افراد تحت پوشش روستایی	در صد افراد تحت پوشش روستایی	متوسط بارش به میلی متر	فاصله از مرکز استان به کیلومتر
بردسکن	۴۰۴۴۱	۵۸	۴۷۹۹	۱۲	۱۶۶	۲۷۳
تایباد	۷۳۰۱۱	۵۰	۷۲۲۷	۱۰	۱۷۶	۲۲۸
تربت جام	۱۳۵۵۶۵	۵۵/۵	۲۲۰۷۲	۱۶	۱۹۰	۱۶۷
تربت حیدریه	۱۲۸۰۱۵	۴۸	۲۴۲۸۵	۱۹	۲۷۹	۱۴۹
خواف	۶۲۶۶۹	۵۷	۱۰۱۱۸	۱۶	۱۶۰	۲۶۷
درگز	۳۲۹۲۹	۴۳	۵۵۶۸	۱۷	۲۲۳	۲۵۴
رشتخوار	۴۶۱۱۱	۷۹/۵	۵۷۵۲	۱۲/۵	۱۸۳	۱۹۹
سبزوار	۱۹۱۷۱۴	۴۴	۲۵۳۷۱	۱۳	۱۸۹	۲۳۷
سرخس	۵۳۱۹۹	۶۱	۶۴۴۹	۱۲	۱۸۳	۱۸۵
فریمان	۳۷۵۴۴	۴۳	۴۸۴۴	۱۳	۲۲۶	۷۷
قوچان	۸۳۷۸۲	۴۵	۸۳۴۹	۱۰	۳۰۱	۱۳۷
کاشمر	۶۰۶۰۱	۴۱	۱۰۵۱۶	۱۷	۲۱۷	۲۲۸
کلات	۲۹۴۰۱	۷۲	۴۱۸۸	۱۴	۲۸۰	۱۵۵
گناباد	۴۸۳۰۶	۴۴	۷۶۳۶	۱۶	۱۵۷	۲۷۸
چناران	۶۸۹۶۲	۶۲	۳۲۹۰	۵	۲۱۱	۶۱
نیشابور	۲۱۰۸۰۵	۴۷	۱۸۰۳۱	۹	۲۴۳	۱۲۲
مشهد	۴۱۶۶۳۸	۱۴/۵	۱۹۳۲۹	۵	۲۵۷	۰
کل استان	۱۷۱۹۶۹۳	۳۱/۳	۱۸۷۸۲۴	۱۱	۲۱۵	۱۸۹

ماخذ: سالنامه آماری کمیته امداد استان سال ۸۸ و یافته های پژوهش.

بررسی فرضیات:

۱- به نظر می رسد درصد افراد تحت پوشش کمیته امداد در سطح شهرستان های استان خراسان رضوی با میانگین بارش سالانه این شهرستان ها رابطه معکوس دارد. بررسی ضریب همبستگی میانگین میزان بارش و درصد افراد روستایی تحت پوشش کمیته امداد شهرستان های استان در شکل ۳ نشان می دهد. اگرچه بین میانگین بارش و درصد افراد تحت پوشش روستایی ضریب همبستگی معکوس وجود دارد، اما این

ضریب به میزان ۰/۰۲- معنی دار نیست و باید ادعا کرد که بین درصد افراد تحت پوشش و میانگین بارش رابطه‌ای وجود ندارد. به علاوه نمودار پراکندگی دو متغیر و خط روند بین آنها نیز موید این ادعا می‌باشد. به عبارتی با متغیر میانگین بارش نمی‌توان درصد افراد تحت پوشش را برآورد نمود.

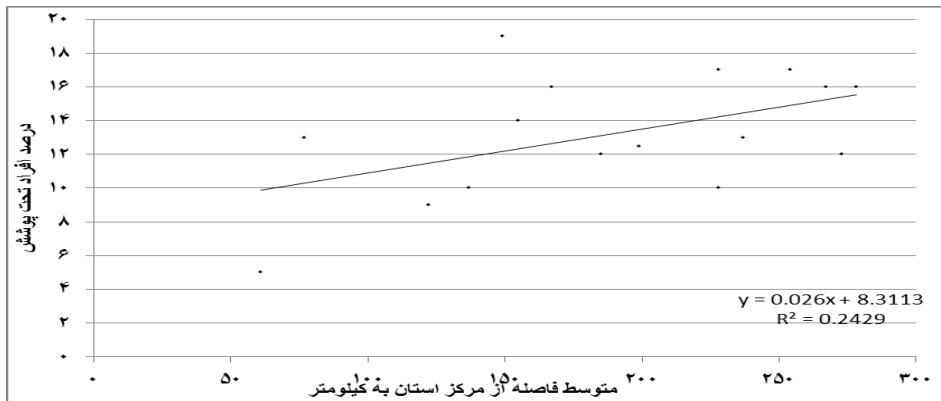

شکل ۳- نمودار ضریب همبستگی درصد افراد تحت پوشش و میانگین بارش سالانه (مآخذ: یافته‌های پژوهش)

۲- به نظر می‌رسد درصد افراد تحت پوشش روستایی کمیته امداد در سطح شهرستان‌های استان خراسان رضوی با میزان فاصله مرکز این شهرستان‌ها از مرکز استان رابطه مستقیم دارد به نحوی که با نزدیک شدن به مرکز استان از درصد افراد تحت پوشش کاسته می‌شود.

جدول ۳ نشان دهنده میزان فاصله مراکز شهرستان‌های استان خراسان رضوی از مرکز استان و درصد افراد تحت پوشش نواحی روستایی این استان می‌باشد. ضریب همبستگی مثبت به میزان ۰/۴۹ بین درصد افراد تحت پوشش و فاصله از مرکز استان مثبت ضعیف و معنی دار است. برای تبیین بهتر این رابطه، نمودار پراکندگی و خط روند این دو متغیر رسم گردید بر اساس شکل ۴ با نمودار روند خطی بین این دو متغیر می‌توان حدود ۲۴ درصد از میزان افراد تحت پوشش روستایی را با متوسط فاصله از مرکز استان تبیین کرد. ۷۶ درصد از فقر روستایی با عوامل و متغیرهای دیگری به غیر از فاصله از مرکز

استان توجیه می‌شود. با توجه به معادله خط روند، هر ۱۰۰ کیلومتر افزایش فاصله از مرکز استان حدود ۲/۶ درصد افزایش در افراد تحت پوشش را به همراه دارد.

شکل ۴- نمودار ضریب همبستگی درصد افراد تحت پوشش و متوسط فاصله شهرستان از مرکز استان (مآخذ: نتایج پژوهش)

نتیجه گیری:

۱- چنانچه آمار میانگین ۱۱ درصد افراد تحت پوشش را ملاک قرار دهیم، می‌باید شهرستان‌های تربت حیدریه، درگز، کاشمر، گناباد، خواف، تربت جام، کلات، فریمان، سبزوار، رشتخوار و بردسکن را محروم‌تر از میانگین استان بدانیم و شهرستان‌های مشهد، چناران، نیشابور، قوچان و تایباد را شهرستان‌های برخوردارتر بدانیم. چهار شهرستان نخست این مجموعه با توجه به نزدیکی به مشهد و شرایط نسبتاً مساعد اقلیمی طبیعی به نظر می‌رسند. ولی قرار گرفتن شهرستان مرزی تایباد با اقلیمی نه چندان مساعد در این رده کمی عجیب به نظر می‌رسد. به نظر می‌رسد تحت تأثیر عوامل دیگری قرار دارد که در این پژوهش مورد توجه قرار نگرفته است. همان‌گونه که شهرستان‌های تربت حیدریه و فریمان با شرایط مساعد اقلیمی و فاصله‌ای نه چندان دور از مشهد به نظر می‌رسد در جایگاه طبیعی مورد انتظار قرار ندارند.

۲- تاحدی می‌توان گفت در استان خراسان رضوی با نزدیک شدن به مرکز استان از میزان افراد تحت پوشش روستایی کاسته می‌شود. چرا که مشهد دارای کم‌ترین درصد افراد تحت پوشش روستایی کمیته امداد معادل ۵ درصد می‌باشد و شهرستان چناران در

همسایگی مشهد نیز درصد افراد تحت پوشش روستایی‌اش در همین حد است. سایر شهرستان‌های همسایه مرکز استان هم چون نیشابور و قوچان نیز جایگاه بهتری نسبت به سایر شهرستان‌ها دارند.

۳- انتظار نداشتیم شهرستان‌هایی هم چون تربت‌حیدریه که در بسیاری از آمارهای مربوط به کشاورزی رتبه نخست یا دوم استان را به خود اختصاص می‌دهد بیش‌ترین درصد افراد تحت پوشش روستایی را داشته باشد. در مورد شهرستان کاشمر نیز آمار ۱۷ درصد افراد تحت پوشش کمیته امداد تا حدی غیر معمول به نظر می‌رسد. به نظر می‌رسد علت ایجاد این وضعیت را در پژوهشی مورد بررسی قرار داد.

۴- آنچه باعث شده استان خراسان را در لیست استان‌های نسبتاً بهره‌مند در سطح کشور ببینیم بی‌ارتباط به نقش کلان شهر مشهد و یا سر بزرگ مشهد نیست. چنانچه آمار کل افراد تحت پوشش کمیته امداد شهرستان مشهد را از سرجمع آمار استان خراسان رضوی کم کنیم میانگین درصد کل افراد تحت پوشش کمیته امداد شهرستان‌های استان معادل ۱۰ درصد و میانگین درصد افراد تحت پوشش نواحی روستایی استان خراسان رضوی برابر ۱۳ درصد می‌شود. می‌دانیم که شهر مشهد به تنهایی حدود ۵۰ درصد جمعیت استان را در خود جای داده است. به عبارت دیگر استان خراسان رضوی منهای مشهد به لحاظ وضعیت فقر روستایی به سطح استان‌های نسبتاً محروم مشابه استان‌های چهار محال بختیاری، کردستان و بوشهر تنزل می‌کند و این یعنی همان مشکل قدیمی سر بزرگ مشهد و بیابان توسعه نیافته خراسان.

پیشنهادات

۱- تهیه نقشه‌های دقیق به تفکیک واحدهای تقسیمات اداری کوچک‌تر نظیر بخش‌ها و دهستان‌ها از میزان و درصد افراد تحت پوشش کمیته امداد می‌تواند در شناسایی نواحی محروم تر و بحرانی کارشناسان و مسئولین را یاری نماید داشتن اطلس فقر به تفکیک روستاها امکان اختصاص منابع برای مناطق نیازمندتر را فراهم می‌کند.

۲- گسترش روز افزون افراد تحت پوشش کمیته امداد متأسفانه « قبح قضیه » را در روستاها زایل نموده و این نگرش بر میزان تمایل اهالی روستاها به دریافت کمک‌های مستقیم و تحت پوشش کمیته امداد قرار گرفتن می‌افزاید. نگرانی این است که این مسئله زمانی به صورت یک حق طبیعی روستائیان در برابر دولت درآید. در این صورت نه دولت توان تأمین آن را دارد و نه انجام آن به صلاح است. لذا به گمان ما نخستین و مهم‌ترین دغدغه کمیته امداد باید این باشد که تا سر حد ممکن و اضطراب بر این لیست نیافزاید.

۳- به نظر می‌رسد اگر سیاست اولیه و نگرش آغازین ایجاد کمیته امداد امام خمینی (ره) تأمین معیشت و برآوردن نیازهای کمینه خانوارهای فقیر و نیازمند بوده، در شرایط فعلی کشور بایستی این سیاست به سمت ایجاد توانمندی، ایجاد اشتغال و فراهم آوردن زمینه‌های رفع عوامل ایجاد فقر معطوف گردد.

۴- روا نیست تصمیم‌گیرندگان و تصمیم‌سازان سطح کشور وضعیت نسبتاً بهره‌مندتر کلان‌شهر مشهد را به سراسر خراسان رضوی تعمیم دهند و در تخصیص اعتبارات و امکانات به گونه‌ای تصمیم‌گیری نمایند که گویا مجموعه پهنه جغرافیایی خراسان رضوی همانند مشهد می‌باشد. استان خراسان رضوی حتی بعد از تقسیم نیز یکی از استان‌های نسبتاً محروم کشور به ویژه در زمینه اشتغال می‌باشد و از این جهت توجهی ویژه را می‌طلبد.

یادداشت‌ها:

۱- کمیته امداد کمک‌های متنوعی را به افراد تحت پوشش خود می‌نماید. لیکن در این بررسی عمده‌ترین شکل کمک‌ها که حالت استمرار دارد، یعنی افراد تحت پوشش (طرح مددجویی و طرح شهید رجایی) مد نظر قرار گرفته است.

۲- در این مقاله برای اختصار هر جا واژه کمیته امداد آمده است منظور کمیته امداد امام خمینی (ره) می‌باشد.

۳- برخی از شهرستان‌هایی که در چند سال اخیر در استان ایجاد شده‌اند ولی آمار افراد تحت پوشش کمیته امداد آن‌ها به صورت مستقل در دسترس نیست، در آمار شهرستان‌های قدیمی خود لحاظ شده‌اند.

منابع و مآخذ:

- ۱- ازکیا، مصطفی، غلامرضا غفاری (۱۳۸۸). توسعه روستایی با تاکید بر جامعه روستایی، ایران نشر
- ۲- تیبیان، محمد (۱۳۷۸). فقر و توزیع درآمد در ایران، موسسه برنامه ریزی و توسعه سازمان مدیریت و برنامه ریزی.
- ۳- جمعه پور، محمود (۱۳۸۵). مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی دیدگاه‌ها و روش‌ها، انتشارات سمت.
- ۴- چمبرز، رابرت (۱۳۷۶). ترجمه مصطفی ازکیا، توسعه روستایی اولویت بخشی به فقرا (حمایت از اقشار آسیب‌پذیر روستایی)، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۵- حسینی ابری، سید حسن (۱۳۶۷). سفرنامه بشاگرد گذری و نظری به یک منطقه محروم، انتشارات دانشگاه اصفهان.
- ۶- حسینی ابری، سید حسن (۱۳۶۹). بشاگرد گذری بر جهت محرومیت منطقه، انتشارات دانشگاه اصفهان.
- ۷- رضوانی، محمد رضا (۱۳۸۶). تعیین و تحلیل برخورداری نواحی روستایی استان زنجان، پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۵۰، صص ۷۵-۸۶.
- ۸- زیاری کرامت ا... (۱۳۷۷). مدل‌های تحلیلی فقر، توزیع درآمد و نابرابری منطقه‌ای در ایران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۴۸، صص ۸۰-۹۲.
- ۹- سالنامه آماری کمیته امداد امام خمینی (ره) (۱۳۸۸-۱۳۸۷). ناشر کمیته امداد امام خمینی (ره).
- ۱۰- هیران. دی. دیاس، و بی. دلیو. ای ویکرا مانایاک (۱۳۶۸). ترجمه و نشر: مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، درسنامه برنامه ریزی روستایی، چاپ نخست.

11-Azizi, J., Yazdani, S., Aref Eshghi, T., and Taleghani M. (2011), The Effect of Macroeconomic Policies on Poverty in Iran, International Journal of Economics and Finance Vol. 3, No. 1, pp.229-233.

- 12 -Bagheri, F. (2004), Poverty line estimation in iran 1991-2001, International Conference on Official Poverty Statistics, 4-6 October, Manila, Philippines, pp.1-15.
- 13 -Chemingui, M. A. and Thabet, C. (2001), Internal and external reforms in agricultural policy in Tunisia and poverty in rural area, Paper Written for the GDN Research Medal Competition.pp.1-30.
- 14 -Hayati, D., Karami, E. and Slee, B. (2006), Combination quality and quantitative methods in the measurement of rural poverty: the case of Iran, social indicators research 75:361-394.
- 15 -Salehi Isfahani, D. (2006). Revolution and redistribution in Iran: poverty and inequality 25 years later, Third Annual World Bank Conference on Inequality, Washington D.C., pp.1-52.
- 16- Rena, R.(2009), The role of agricultural extension in poverty reduction of rural Eritrea, Journal of Rural Development, Vol. 28, No. (3), pp. 357 – 368.